Әдәби тәнгидимиздә фәаллыг вә дөйүшкәнлик уғрунда*

Мир Чаббар

★

Азәрбайчан К(б)П Мәркәзи Комитәси «Азәрбайчан совет әдәбийятынын вәзийјәти вә ону яхшылашдырмаг тәдбирләри һаггында»кы гәрарында айдын көстәрмишдир ки: «Азәрбайчан әдәбийятынын чидди сурәтдә керидә галмасына тәнгид дә чох мүгәссирдир». Партиямызын Мәркәзи Комитәси тамамилә һаглы олараг гейд этмишдир ки: «Бир чох тәнгидчиләр... мүасир совет әдәбийятындан узаглашараг, онун вачиб мәсәләләринә лагейд бахырлар».

Бу чидди вә агыр иттиһамы өз үзәриндән көтүрмәк һаггыны газанмаг үчүн әдәби тәнгидимизин әсас вәзифәси—мүасир әдәби һәятымыза гайнайыб гарышмагдан, догма әдәбийятымызын һәр бир ени вә әһәмиййәтли һадисәсинә фәал мүнасибәт бәсләмәкдән ибарәт олмалыдыр.

Тәәссүфлә э'тираф этмәлийик ки, әдәби тәнгидимиздә һәләлик белә фәаллыгын әламәтләри көрүнмүр. Тәнгидчиләримизин арасында енә дә гәрибә бир әталәт дуюлур. Онлар нәдәнсә чох агыр тәрпәнирләр. Субут үчүн чох да узаглара кетмәк лазым дейилдир. Һәлә бир нечә ай бундан әввәл Сәмәд Вургун йолдашын «Зәнчинин арзулары» адлы ири һәчмли поэтик әсәрини охумушуг.

«Зәнчинин арзулары» әһәмиййәтли ичтимаи вә сияси мәсәләләрдән бәһс эдән ири, бәдии сәнәддир. Бу кими вә буна бәнзәр әсәрин мейдана чыхмасына һеч дә бизә дәхли олмаян бир тәсадүф кими баха биләрикми? «Зәнчинин арзулары»нда яхшы бир дөнүшүн, ачыг-айдын әламәтләри вардыр вә мән шубһә этмирәм ки, тәнгидчиләримиз буну көрүрләр. Бәс нә үчүн онлар енә дә сусурлар?

Сәмәд Вургун бир чох ачы һәгигәтләри бүтүн кәскинлийи илә көстәрмиш, чаһанкирлик хүлясына дүшмүш империалистләрин йыртычы симасыны ифша этмишдир. О, агбәниз барбарларла бир өлкәдә яшайыб, онларла бир һавадан тәнәффүс этмәк мәчбуриййәтиндә галмаг кими дөзүлмәз бир фачиәнин гурбаны олан бир нәфәр мәдәни зәнчинин фәряд вә арзуларындан дейил, ер үзүндә яшаян бүтүн мәзлумларын фәрядындан, бүтүн мүтәрәгги адамларын, бүтүн демократик гүввәләрин—милйонларын арзуларындан вә мүбаризәләриндән бәһс эдир. Бу милйонларын көзләри гоча Кремлин ягут кими шө'ләләнән улдузларына, онун уча һасарларынын дибиндәки мәрмәр мавзолейә тикилмишдир.

С. Вургунун «сәйяр фикри» бизи әрәб элләринә апарыр, Африка сәһраларында кәздирир. Чидә сел кими ахан инсан ганынын баисләрини көзүмүзүн габагына кәтирир. Биз һиндлиләрин голларындакы зәнчирләри көрүрүк, юнан дағларында курлаян тополарын сәсини эшидирик, Чөрчиллин «өлүм кабусу тәк» узанан әлини, сүмүкләриндәки дондуручу союглугу һисс эдирик.

Биз, бүтүн дүнядә зүлмә вә әсарәтә гаршы амансыз мүбаризәйә галхышмыш инсан күтләләрини көрүрүк, онларын гаршысында кедән Чу-деләри саламлайырыг, яралары енчә сагалан Толяттийә көзәйдынлыгы веририк.

Биз Рома вә Парис күчәләриндә зәһмәткешләрин галдырдыгы гызыл байрагларын бирәр низә олуб Маршалларын үрәйинин башына санчылдыгыны элә бил өз көзүмүзлә көрүрүк.

Шаирин хәялы бизи бүтүн дүняда кәздирдикдән сонра, енә һәшәмәтли пайтахтымызын гәлбинә кәтириб чыхарыр. Бурада бизим көзүмүзүн габағында белә бир әзәмәтли ловһә чапланыр.

Элә бу вахт, Кремлдәки бир отагда ишыг яныр
Бир инсанын үрәйи дә мин илһамла алովланыр.
Көзләринин өнүндәдир ер үзүнүн хәритәси—
Һәр милләтин өз талеи, һәр торпагын өз нәфәси.
О бахдыгча бу күнләрин, бу илләрин мә'насына
Дейир тарих өлүм языр чаһанкирләр дүнясына!..

«Зәнчинин арзулары»нда мүстәсна бир сияси кәскинлик вардыр. Онда милйонларын синфи гәзәби өзүнүн бариз ифадәсини тапмышдыр. Онда халг күтләләринин демократик идеаллары, бу күтләләрин азадлыг вә сәадәт эшги, енилмәз гүдрәт вә ирадәси тәчәссүм этдирилмишдир. Бу әсәр мәнчә сияси лириканын ән дәйәрли кәһәрләри хәзинәсинә дахил олмага лайигдир. Ону өйрәнмәк, әтрафлы сурәтдә тәһлил вә шәрһ этмәк, тәнгидчиләримизин мүгәддәс борчу олмалыдыр.

«Ингилаб вә мәдәниййәт» журналынын бу илки 7-чи нөмрәсиндә М. Раһим йолдашын «Һүсейнбала» поэмасы дәрч олунмушдур. Мәнчә бу әсәр дә әдәби ичтимаиййәтимизин нәзәрини чәлб этмәли, кениш мүзакирә вә фикир мүбадиләсинә сәбәб олмалы иди. Лакин поэманын чап олунмасындан хейли вахт кечмәсинә бахмаяраг, Чәфәр Хәндан йолдашдан башга һеч ким бу әсәр һаггында мәтбуатда фикир сөйләмәмишдир.

М. Раһим өз әсәриндә Ленинград эпопеясынын шанлы сәһифәләрини сәнәтин дили илә охучунун көзү гаршысында чапландырыр. Поэманын о гәдәр әһәмиййәтли мәзиййәтләри вардыр ки, шаирин тәсвири о гәдәр чанлы, тәбии, инандырычы вә бәдиидир ки, охучу бүтүн варлыгы илә әсәрдәки ше'рийййәтә мәфтун олур.

«Һүсейнбала» вәтән севкисинин мүчәссәмәси кими дәрк олунур. Әсәрдә Ленин шәһәринин бүтүн әзәмәти вә енилмәзлийи зәнкин боялардла ифадә олунмушдур.

Шаир шималын гарлы гышыны, онун боранлы мешәләрини гызгын бир үрәклә севир вә эйни илһамла тәрәннүм эдир. Һәрби икидлик вә рәшадәт мотивләри, халглар достлугу, мәһәббәт вә сәдагәт мотивләри әсәрдә өз бәдии ин'икасыны тапыр. Вәтән мүһарибәси шәһидләринин хатирәсинә сонсуз бир еһтирам, дүшмәнә гаршы кин вә барышмазлыг, һөкмән галиб кәлмәк эшги, агын дүшмәнә өз һәддини көстәрмәк, хәрабәзарлыгә дөндәрилмиш ана юрдумузун, аглар галмыш аналарын аһыны ердә гоймамаг эшги әсәрин сәһифәләриндә үрәк чырпынтысы илә тәсвир олунмушдур.

Әсәрин башлыча гүсурүну мән инсан образларынын натамамлыгында көрүрәм. М. Раһим өз поэмасында мүһасирәйә алынмыш Ленин шәһәринин мүдафиәчиси олан кәнч тәйярәчи Һүсейнбаланы вә онун яхын силаһ йолдашларыны көстәрир. Мүәллиф бунларын симасында заманәмизин гәһрәманларынын типик хүсусиййәтләрини ифадә этмәк истәмишдир. Һүсейнбала вә силаһдашлары рәшид чәнкавәрләрдир, вәтәнә интиһасыз бир мәһәббәт бәсләйән, өз халгына сона гәдәр садиг галан, онун шәрәфи үчүн һәр дәгигә өзүнү тәһлүкә гучагына атмага вә сон дамла ганындан кечмәйә һазыр олан, достлугда сәмими вә э'тибарлы, дүшмәнчиликдә сәрт вә амансыздырлар. Онларда Вәтән вә халгын бөйүклүйүнә иман кәтирмиш әсл совет адамынын гүруру вардыр.

Лакин бүтүн бу көзәл сифәтләрин саһиби олмаг һәлә әдәби гәһрәман олмаг дейилдир. Әдәби гәһрәман—заманәнин габагчыл гайә вә амалларыны ифадә этмәклә бәрабәр, һәм дә чанлы инсан олмалыдыр. Йә'ни һәр бир инсанда олдугу кими, онун да өзүнә мәхсус заһири көрүнүшү, әда вә һәрәкәт тәрзи, адәт вә вәрдишләри, интим дахили аләми, мүәййән хатирә, дуйгу вә дүшүнчәләри вә даһа башга сифәтләри олмалыдыр. Бу кими сифәтләрдән мәһрум олан гәһрәман, мүәййән идеялары ифадә эдән схемая чеврилир, йә'ни инсана аид олан дахили истилийини итирир. Һүсейнбала, Николай вә Варя симасында совет адамларынын вәтәнпәрвәрлик дуйғуларыны вә икидлийини өн плана чәкмәдә М. Раһим нә гәдәр һаглы олмушса, онларын инсани сифәтләринә вә хүсусиййәтләринә көз юммагла о гәдәр дә һагсызлыг этмишдир. Мәнчә шаир өз гәһрәманларыны охучуя даһа яхшы танытмалыдыр ки, охучуда да онлар һаггында даһа кениш тәсәввүр олсун вә охучу онлара даһа да исинсин. Мән һеч шубһә этмирәм ки, шаир буна гадирдир, о өз гәһрәманларынын фәрди хүсусиййәтләрини ифадә этмәк үчүн инандырычы чизкиләр тапа биләр вә беләликлә фәрдиләшдирилмиш әдәби образда заманәмизин гәһрәманынын ичтимаи варлыгыны даһа кениш ача биләр.

Бунунла белә мән э'тираф эдирәм ки, поэманын валеһ эдичи мәзиййәтләри чохдур. Бу әсәри тәһлил эдәркән, чалышмалыдыр ки, бу тәһлил кимйәви тәһлилә вә яхуд чәрраһиййә әмәлиййатына бәнзәмәсин. Чәфәр Хәндан йолдашын мәгаләси исә, онун тәнгид тәрзиндә чәрраһиййә әмәлиййатынын әламәтләри олдугуну айдынча субут эдир. О, бәдии әсәри бир күлл һалында гиймәтләндирмәйиб, ону тәркиби һиссәләринә айырыр вә бунун нәтичәсиндә бир сыра янлыш вә долашыг мүлаһизәләрә кәлир ки, бунлар да башга тәнгидчиләримизин чидди э'тиразларына сәбәб олмалы иди.

Чәфәр Хәндан йолдаш бир тәрәфдән иддиа эдир ки: «... шаир чәкдийи бөйүк ловһәнин бәдии вә тә'сирли чыхмасы үчүн имканында олан бүтүн бояалардан истифадә этмишдир». Дикәр тәрәфдән мәгалә мүәллифи «... Ени тәсвир, ифадә васитәләри, ени тәшбиһләр, истиарә вә мәчазлар» мәсәләсини бир гәдәр кәскин гоймаг фикринә дүшүб, нәтичә э'тибарилә бу гәнаәтә кәлир ки, «бу поэмада вәзн, гафийә, форма ениликләри көрмәдийимиз кими, классик әдәбийятымыза вә М. Раһимин бир сыра интим шеирләринә хас олан онларча тәшбиһ, ибарә, гияс, мәчаз вә ифадәйә раст кәлирик ки, бунлар поэманын гайә вә руһу илә уйгун кәлмир». Беләликлә охучу үчүн айдын олур ки, «бөйүк ловһәнин бәдии вә тә'сирли чыхмасы үчүн» шаир тәрәфиндән ишләдилән «бүтүн боялар» көһнәлмиш вә солмуш боялар имиш.

Сонра Чәфәр Хәндан йолдаш э'тираф эдир ки, «Гәһрәманын дөйүш икидликләриндән башга мүәллиф бизә Һүсейнбаланын өз севкилисинә яздыгы мәктубу вә мәктубдакы руһи һәйәчанларыны, онун йүксәк мәһәббәтлә дөйүшән гәләбә малик олдугуну көстәрмишдир». Азачыг сонра тәнгидчи бу фикриндән дөнәрәк языр ки, Һүсейнбала өз севкилисинә яздыгы мәктубунда өзүнә хас олмаян ибарәләр ишләтдийи үчүн «мәктубу сүн'иләшдирир» вә бунун үчүн дә мәктуб «гәһрәманын шәхсиййәти һаггында һеч бир ени тәсәввүр вермир».

Даһа сонра Чәфәр Хәндан йолдаш языр ки: «Поэманын ән бәдии вә ән тә'сирли ери Һүсейнбаланын фачиәли бир сурәтдә һәлак олмасы сәһнәсидир». Аз кечмәдән тәнгидчи бу э'тирафыны да шубһә алтына алараг сорушур: «... нечә олур ки, шаирин гәһрәманы тәййарәдә икән «көксүнә шиддәтлә дүшән чарпара» ону өлдүрмүр?».

Поэмадан айдынча көрүнүр ки, М. Раһим, гәһрәманын өлүмүнү догрудан да чох инчә шәфгәт вә дәрин һүзн илә тәсвир этмишдир. Лакин шаир гәһрәманынын көксүнә шиддәтли чарпара дүшдүйүнү һеч янда Һүсейнбаланын өлүмүнә сәбәб көстәрмәмишдир. Чарпара үзәриндә данышыг кедән парчада шаир гәһрәманындан дейил, тамамилә башга шейдән бәһс эдир. Охучуда шубһә догурмамаг үчүн биз әсәрин бу парчасыны олдугу кими бурада тәкрар этмәли олуруг. Шаир языр:

Торпагын нә дәрди, нә гәми вардыр,
Онун да гәрибә аләми вардыр.
Ер ифтихар эдиб битмәз варилә,
Даима доланыр өз гәрарилә.
Торпага тапшыдыр чохдан мәзар да,
Әтирли чичәк дә, зәһәрли хар да,
Көксүнә шиддәтлә дүшән чарпара,
Ачса да гойнунда агыр бир яра,
Ер енә баһарда ачыр күл-чичәк...

Бу парчадан көрүндүйү кими, Чәфәр Хәнданын нәзәрдә тутдугу «чарпара» Һүсейнбаланын көксүнә дейил, ерин көксүнә дәйибмиш. Тәнгидчинин вердийи суал исә сүбут эдир ки, о тәһлил этдийи әсәри диггәтлә охумаг үчүн белә, өзүнә зәһмәт вермәмишдир..

Нәһайәт Чәфәр Хәнданын кәлдийи гәти һүкмә көрә «Әсәр долгун вә мә'налы чыхмышдыр». Сонра мә'лум олур ки, бу долгун вә мә'налы әсәрдә тәнгидчи бир сыра багышланмаз гүсурлар тапмышдыр. Тәнгидчинин фикринә көрә шаир эпик әсәрдә чаиз олан лирик рич'әтләрин, хитаб вә нидаларын һәддини «кезләмәмиш» (?) вә буна көрә дә охучунун нәзәриндә «бә'зи реал гәһрәман дейил, ону тәрәннүм эдән шаир чапланмыш олур». Куя ки, әсәрдә «гәһрәманлыг поэмасына уйгун кәлмәйән бә'зи ерләр вардыр» вә «поэмада һәрби һәятын дүзкүн тәсвир олунмамасы кими нөгсанлы ерләр дә вардыр» вә и. а.

Бүтүн бу мисаллар Чәфәр Хәнданын тәһлил тәрзинин гүсурлу олдугуну көстәрир. О, бир тәрәфдән языр ки, «... М. Раһим йолдашын поэмасы, бә'зи нөгсанларына бахмаяраг, шеиримиздә ирәлийә догру бир аддымдыр», дикәр тәрәфдән исә поэмада ишләнән бир чох «көһнә» сөзләри саяраг, бу сөзләрин ени мәзмуна бағланмадыгыны гейд эдир вә бу нәтичәйә кәлир ки, бу чәһәтдән әсәр «классик әдәбийятымызын сәвиййәсиндән ирәли кедә билмир». Чәфәр Хәндана көрә мәзмун чәһәтиндән М. Раһимин поэмасы ирәлийә догру, бәдии ифадә чәһәтиндән исә классик әдәбийятымыза, йә'ни керийә догру бир аддымдыр. Демәли поэмада мәзмунла форма вәһдәти йохдур. Белә исә «Һүсейнбала»ны шеиримиздә һансы әсаса көрә «ирәлийә догру бир аддым» һесаб этмәк олар? Тәнгидчи бу э'тирафыны әсасландырмаг үчүн һеч бир дәлил кәтирмир вә кәтирә дә билмәз.

Һаггында бәһс этдийимиз мәгаләнин чап олунмасындан ики ая яхын бир мүддәт кечир. Буна бахмаяраг, тәнгидчиләримиз вә әдәби ичтимаиййәтимизин саир нүмайәндәләри һәлә дә Чәфәр Хәндан йолдашын янлыш вә долашыг иддиаларыны ачыб көстәрмәйә вә догрудан да диггәтә лайиг бир сәнәт әсәринә бәраәт газандырмага вахт тапмамышлар.

Партиянын Мәркәзи Комитәси «Ингилаб вә мәдәниййәт» журналыны, «Әдәбийят гәзети»ни язычылар ичтимаиййәтинин мүбариз трибунасына чевирмәйи бир вәзифә олараг бизим гаршымызда гоймушдур. Әдәбийятымызын тәкчә үмуми нәзәри проблемләрини гоймаг вә һәлл этмәк үчүн бу трибунадан истифадә этмәк һеч дә кифайәт дейилдир. Биз күндәлик әдәби һәятымызда нәзәрә чарпан һадисәләрин кениш вә әтрафлы мүзакирәсилә дә мәшгул олмалыйыг. Бу кими мүзакирәләр, эйни әсәр һаггында бир нечә язычынын чыхышы, тәкчә айры-айры әсәрләрин мүәллифләринә дейил, бүтүн язычы вә шаирләримизә вә илк нөвбәдә ени етишән кәнч язычыларымыза бөйүк файда верә биләр. Тәнгидимиз әдәбийятчыларымызын нәзәрини ичтимаи һәятымызда баш верән мүрәккәб вә дәрин мә'налы һадисәләрә нә гәдәр тез-тез чәлб эдәрсә, бәдии әсәрләримизин гәһрәманы олан совет адамларынын бөйүк әмәлләрини вә дахили зәнкинлийини нә гәдәр дәриндән ачарса вә нәһайәт өз күндәлик ишиндә нә гәдәр фәал, тәләбкар вә дөйүшкән оларса, бәдии әдәбийятымызын инкишаф сүр'әти бир о гәдәр артар.

*) Мүзакирә гайдасында.

ГАРДАШЛАР

Б. Адил

Күнәш чыхыр, мави көйләр ал гумаша бүрүнүр,
Гаршыдакы тәпәләрдән хәфиф думан сүрүнүр.
Бу дәм ики мәктәблинин сыгал вериб сачына
Мин диләклә йола салыр зәриф гәлбли бир ана.
Ики ушаг, ики һәмдәм, ики мәктәб йолдашы,
Кәндин яшыл йолларыйла йүрүдүкчә янашы—
Сарыр мәни бир мараг,
Дүшүнүрәм ушагларын архасынча бахараг...
— Сизинмидир о ушаглар, экизидирләр дейәсән?
— Мәнимкидир.
— Догрудан да хошбахтсыныз!— дейәркән—
Кәнч ананын үрәйиндә бир саф гүрур оянир.
Йол үстүндә ушагларын архасынча бойланыр:
— Лакин онлар экиз дейил, олсалар да кәр яшыд.
— Йәгин гоншу ушагыдыр оглунузун йолдашы.
— Хейир онлар гардашдырлар дүйнмусунуз буну сиз
Онлар мәним гучагымда бөйүмүшләр билансиз.

Бири догма өвладымдыр, онун башдан, бинадан,
Өлүмләрдән гуртармышам дикәрини бир заман.
Юрдумузу тапдаянда алманларын чәкмәси
Гучагыма сыгынмышдыр бир ананын көрпәси
О, бөйүмүш бу ерләрдә дәрдсиз, гәмсиз, бәхтияр
Хәялына кәлмәмиш ки, онун өзкә юрду вар.
Дил ачанда о, илк дәфә мәни севди, сәсләди
Узаг олду о көрпәдән ана, бала һәсрәти.
Бә'зән узун кечәләрдә һарам гатыб юхума.
Көзләдим ки, раһатланыб көзләрини о, юма.
Чаван бир рус кәлининин дил билмәйән өвлады.
Ана дейиб мәни севди, мәнә көнүл баглады.
Зәһмәт чәкиб илләр бою бөйүтмүшәм ону мән
Көвәл мәктәб йолларыйла индии һәр күн ерийән
О ушаглар мәнимкидир, гардаш билин онлары
Бағланмышдыр гәлбләриндә ики халгын илгары.

Азәрбайчан совет драматуркиясы һаггында

И. Новрузов

★

Драматуркиямызын бугүнкү вәзиййәтини мүәййән этмәк, сон ики илдә яранан драм әсәрләринә дүзкүн гиймәт вермәк үчүн «Драм театрларынын репертуары вә ону яхшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» ҮИК(б)П МК-нын 26 август 1946-чы ил тарихли гәрарыны хатырламаг ерсиз олмазды. Мә'лумдур ки, Мәркәзи Комитә драм театрларынын репертуарларындакы пис вәзиййәтин сәбәбләрини араштыраркән, драматургларын ярытмаз ишләмәсини, ән мүһүм нөгсан һесаб этмишди. Мәркәзи Комитә көстәрмишдир ки, «бир чох драматурглар заманәмизин әсас мәсәләләриндән кәнарда дурурлар, халгын һәят вә тәләбләриндән хәбәрсиздирләр, совет адамынын ән яхшы сифәт вә хүсусиййәтләрини тәсвир эдә билмирләр».

Көстәрилән бу нөгсанлар Азәрбайчан совет драматуркиясына да аиддир.

Чәфәр Чаббарлыдан сонракы драматуркиямызы нәзәрдән кечирсәк айдын олар ки, мүһарибәдән габаг драматуркиямыз әсас э'тибарилә ики хәтт илә инкишаф эдирди. Бунлардан бири кечмишимиздән алынан драмалар, икинчиси, мөвзусу мүасир һәятымыздан алынмыш драм әсәрләри иди. Мәркәзи Комитәнин гейд этдийи кими һәгигәтән дә тарихи әсәрләр кетдикчә театрымыздан мүасир мөвзуда язылмыш әсәрләри сыхышдырыб чыхардыр. Драматургларымыз кечмиш феодал-патриархал дөврүнүн һәддиндән артыг алудәси олуб, көһнә либасда ени чәнкавәрләр яратмага тәшәббүс көстәрир, «Нүшабә»дә олдугу кими чох вахт тарихи тәһриф эдирдиләр. Мүасир мөвзулара кәлдикдә драматургларымыз бир сыра кейфиййәтсиз, бәдии чәһәтдән чох зәиф вә ярытмаз әсәрләр язырдылар ки, бу п'есләрдә бир гайда олараг совет адамлары әйбәчәр, карикатура шәклиндә, ибтидаи дүшүнчәли вә аз мәдәниййәтли олан, мешшан зөвглү вә хасиййәтли адамлар кими тәсвир эдилирди. Бунун мүгабилиндә, мәнфи шәхсләр даһа бариз, күчлү, ирадәли вә мәһарәтли адамлар кими көстәрилирди. Һадисәләр уйдурулур вә ялан шәкилләрдә тәсвир эдилирди. Бу нөгсан хүсусән комедияларда өзүнү көстәрирди.

Комедия, драматуркиямызда мүһүм жанрдыр. Халгымызын совет инчәсәнәти гаршысында гойдугу тәләбләр эйнилә комедия ярадычылыгына да аиддир. Комедия композисиясы, сүжети, мөвзуу, характерләрин тәсвири э'тибарилә башга жанрлардан фәргләнә биләр. Лакин комедия идеясыз, мәзмунсуз вә йүнкүл ола билмәз. Совет комедиясы совет адамларынын мә'нәвиййатыны тәблиғ этмәли, һәяти һәгигәтләри экс этдирмәлидир. Амма комедия язанлардан көркәмлиси олан Сабит Рәһман йолдашын бә'зи п'есләриндә биз бунун эксини көрүрүк.

Сабит Рәһман бүтүн комедияларында сосялизм реализми принсипләринә садиг галмыш олсайды, онун комедия ярадычылыгы шубһәсиз ки, Азәрбайчан совет драматуркиясына даһа чох файда верәрди. Тәәссүф ки, Сабит өз ярадычылыгында тәнгиди реализм үнсүрләринә чох ер верир. О, «комедия-күлмәк үчүндүр» нәзәриййәсинин өзүнә байраг этдийиндән янлыш йола дүшүр.

Классик драматуркиямызын баниләри өз комедияларыны йүксәк бәшәри идеаллар угрунда мүбаризә силаһы кими гиймәтләндирмишләр. Онлар һәмишә көһнәлийә күлмүш, өлүмә мәһкум икән енилийә гаршы сәдд олмаг истәйән көһнәлийә истеһза этмишләр. Сабит Рәһманын «Ашыглар» кими комедиясында бу проблем демәк олар ки, тамамилә баш-аяг гоюлмушдур. Онун сәһнәйә чыхартдыгы персонажларын (истәр мүсбәт, истәрсә дә мәнфи олсун) данышыгы, һәр бир сөз-сөһбәти ифрат дәрәчәдә бүтүн мә'рифәт вә әхлаг нормаларыны, идрак вә нәчабәт сәрһәдләрини ашыб кәнара чыхыр.

Совет комедиясынын башлыча мәсәләси онун мәфкурәчә долгун, һәяти һәгигәтләрлә мүәййән олмасы, инсан сәчиййәләринин дүрүст ин'икас этдирилмәсиндәдир. Совет комедиографындан тәләб олунур ки, чәмиййәтимизин агыллы мүшаһидәчиси олсун, яхшыны писдән, тәзәни көһнәдән диггәтлә сечмәйи бачарсын.

Үмумиййәтлә Язычылар Иттифагы, Инчәсәнәт Ишләри Идарәси вә театрлар ени совет комедиялары ярадылмасы проблеми үзәриндә чидди дүшүнмәлидирләр. Онлар мүнтәзәм олараг комедиографларымызы ярадычылыгларында тутдуглары ики ифрат йолдан—совет адамларыны мәсхәрәйә гоюб карикатурая салмагдан вә я һәддиндән артыг бәзәйиб баягылашдырмагдан узаглашдырмалы, дүзкүн истигамәтләндирмәлидирләр.

Бөйүк Вәтән мүһарибәси бүтүн Азәрбайчан әдәбийятына олдугу кими драматуркияя да ени тематика кәтирди, мүһарибә илләриндә «Интизар», «Мәһәббәт», «Вәфа», «Интигам» кими бир нечә драм әсәри мейдана чыхды.

Мә'лум олдугу кими «Звезда» вә «Ленинград» журналлары һаггында ҮИК(б)П Мәркәзи Комитәсинин 1946-чы ил 14 август тарихли гәрары вә бу гәрар әтрафында А. Жданов йолдашын мә'рузәси, бундан сонра партиянын драм театрларынын репертуары вә ону яхшылашдырмаг тәдбирләри һаггында, «Бөйүк һәят» кино филми һаггында гәбул этдийи гәрарлар совет әдәбийятында ени бир сәһифә ачмышдыр. Партия бу сәнәдләриндә совет инчәсәнәтинин, биринчи нөвбәдә совет әдәбийятынын вәзифәләрини сон дәрәчә айдынлыгы илә мүәййән этмишдир. Бу вәзифәләр—әдәбийятда партиялылыг, ени тарихи вәзифәләрин һәллинә, нәһәнк Сталин бешиллийи планыны мүвәффәгиййәтлә еринә етирән гәһрәман халгын бәдии сурәтини яратмаг угрунда, әдәбийятда яд вә дүшмән тә'сирләрә, мәфкурәсизлийә, сияси күтлүйә гаршы амансыз мүбаризә этмәкдән ибарәтдир. Мәркәзи Комитәнин әдәбийят вә инчәсәнәт мәсәләләри һаггындакы машһур гәрарларындан сонра драматуркиямызда мүасир совет һәятыны экс этдирмәйә, һәятымызын мүсбәт адамларыны көстәрмәйә бир мейл оянмышдыр.

Азәрбайчан театрларынын репертуарына нәзәр салсаг мәнзәрә бизим үчүн даһа айдын көрүнәчәкдир. Сон ики ил мүддәтиндә диггәти чәлб эдән янлыз ики п'ес арамышдыр: «Шәргин сәһәри» вә «Ишыглы йоллар».

Азәрбайчан К(б)П МК «Ишыглы йоллар»ы мүһарибәдән сонра гуручулуг вәзифәләрини һәята кечирмәк угрунда Азәрбайчан халгынын мүбаризәсини көстәрән әсәрләр яратмаг йолунда эдилән бир сә'й, «Шәргин сәһәри»ни Азәрбайчан драматуркиясынын бир мүвәффәгиййәти кими гейд этмишдир. Лакин бу әсәрләрин һәр икисинин өзләринә көрә мүәййән нөгсанлары вардыр.

«Шәргин сәһәри» п'есиндә халгымызын, Ленин вә Сталинин ән яхын шакирдләринин башчылыгы илә Азәрбайчанда совет һакимиййәти угрунда апардыгы гәһрәман мүбаризә көстәрилир. Сүлейман Сани Ахундовун «Лачын ювасы» драмасы нәзәрә алынмаса, «Шәргин сәһәри» совет ингилабынын бу илләрини (1918—1920) көстәрән екинә, әввәлкиләрә нисбәтән чох долгун бир әсәрдир. Ә. Мәммәдханлынын мүвәффәгиййәти ондадыр ки, тарихи материаллардан усталыгла истифадә эдә билмишдир. О, тәсвир этдийи ики аилә (нефт саһиби Агаларов вә ингилабчы фәһлә Сәрдаров) симасында сечдийи бөйүк мөвзуну кичилтмәмиш, хырда һадисәләрин кичик даирәсиндә мәһдудлашыб галмамышдыр. О, сарсылмыш вә артыг өлүмә мәһкум эдилмиш капитализми вә азадлыг угрунда мүбаризәдә һәр чүр мәһрумиййәтә синә кәрән Азәрбайчан халгынын нәчиб сифәтләрини, Бакы пролетариатынын вә онун рәһбәрләринин тәшкилатчылыг бачарыгыны үмумиләшдирмиш, Бакы нефтиндән һәлә дә көз чәкмәмиш инкилис империалистләрини, мүсаватчы авантүристләри вә башга ингилаб дүшмәнләрини ифша этмишдир. Мүәллифин мүвәффәгиййәти бир дә ондадыр ки, һәятын ичтимаи-сияси зиддиййәтли һадисәләрини инсан характери илә әлагәләндирмиш, гаршысына гойдугу мәгсәди бәдии чәһәтдән һәлл этмишдир.

«Шәргин сәһәри» п'есинин нөгсан чәһәтләри ондадыр ки, бөйүк ингилаби тәбәддүлат дөврүндә Азәрбайчан дәриндән, әтрафлы сурәтдә дәрк эдилмәмишдир. Азәрбайчан кәндлисинин мүбаризәси сәтһи верилмиш, габагчыл Азәрбайчан зиялыларынын ингилаба вә үмумиййәтлә ичтимаи һадисәләрә олан мүнасибәтләри дүзкүн ачылмамышдыр. П'есдә ярадылмыш рәһбәр сурәтләринә кәлдикдә Комиссар, Орчоникидзе, Микоян зәиф көстәрилмишдир. Бәдии чәһәтдән яхшы ишләнмәмишдир.

Үмумиййәтлә п'еси драматуржи чәһәтдән дә бир сыра нөгсанлары вардыр: узун мүкалимәләр, артыг сурәтләр вә и. а. Нәчәфбәйин сурәтиндән тамашачы анлайыр ки, ичтимаи кечмиши вә аилә һәяты илә Агаларова яхын олан бу адам онун гайнысыдыр. Ону енәсиндән айыран бир сифәт варса, о да Нәчәфбәйин лаубалилийи вә либераллыгыдыр. Нәчәфбәй мүтәрәддид бир адамдыр. Анчаг бу гәдәр! Нәчәфбәйин п'есдә тутдугу мөвге нәдән ибарәтдир вә о нә үчүн п'есә дахил эдилмишдир? Бу бәлли дейилдир.

«Ишыглы йоллар»да язычы Бакы нефтчиләринин һәятыны, онларын нефт угрунда апардыглары кәркин мүбаризәни, нефт сәнаесинә кәлән ени фәһлә ахыныны көстәрмәк кими нәчиб бир мәгсәд дашыйыр. Иляс Әфәндиев бу бөйүк вәзифәни һәлл үчүн өзүнүн зәнкин истеһсалат тәчрүбәләринин һәвәслә кәнчлийә өйрәдән гочаман Уста Баба дайы, нефтчыхарма сәнәтини марагла өйрәнән кәнч фәһлә Чәфәргулу вә Полад сурәтләриндән истифадә этмиш, бир-бирилә сосялизм ярышына киран ики мә'дән арасында гаршылыглы һадисәләр яратмышдыр.

Иляс Әфәндиевин мүвәффәгиййәти ондадыр ки, о, драматуркиямыза ени сурәт кәтирмишдир. Бу, Бакы фәһләсинин сурәтидир. Үмумиййәтлә демәк лазымдыр ки, әдәбийятымызда фәһлә сурәти, хүсусилә Бакы нефтчисинин бариз сурәти ярадылмамышдыр. Бу вахта гәдәр язылмыш фәһлә сурәтләри (Илясын ятдыгы фәһлә сурәти дә дахил эдилмәклә) бир тәрәфлидир. Фәһлә синфи хүсусилә мүасир Бакы нефтчисинин иши, онун истеһсалата вә әмәйә олан мүнасибәти, драматуркияда лайигинчә экс олунмамышдыр. Шубһәсиз ки, индики фәһлә илә Чәфәр Чаббарлынын Айдыны арасында бөйүк фәрг вардыр. Лакин бу фәрги вә фәрги ярадан сәбәбләри биз сәһнәдә көрмүрүк. Нүмунәви, мәдәни һәята малик олан фәһлә аиләдә, дөвләт гуруллушунда, бир сөзлә коммунизмин гәләбәси угрунда кедән гәти мүбаризәдә көстәрилмәмишдир.

Бу нөгтейи-нәзәрдән Иляс Әфәндиевин сәһнәмизә кәтирдийи фәһлә сурәти биртәрәфли олса да тәзәдир вә гиймәтлидир.

Уста Баба дайы дүняны вә бу күнү көрмүш адамдыр, нәслән нефтчидир. О бүтүн өмрүнү нефт буруглары арасында кечирмишдир, һәяты бурада һисс этмишдир. Онун дүняя олан бахышында бир мүтәрәггилик вардыр.

Бундан сонра Чәфәргулу сурәтидир. О, 18—19 яшларына тәзәчә долмуш фәһләдир. Бу сурәт дә драматуркиямызда тәзәдир.

Лакин «Ишыглы йоллар» һаггында йүрүдүлән фикирләрдә бу п'есдә драматуржи мүнагишәләрин кәркин олмамасы, һадисәләрин гейри-тәбиилийи, үмумиййәтлә әсәрин ибтидаилийи иддиа эдилир.

Әлбәттә бу иддиалар догрудур. П'есдә һадисәләр догрудан да гейри-тәбиидир. Драматург сәһнәдә һәрәкәт көстәрмәк, һадисә яратмаг әвәзинә чох данышыр, тәсвир эдир, мүнагишәләри йүксәк драматуржи сәвиййәйә чыхара билмир. Ярадыгы сурәтләрдәки мүсбәт чәһәтләрә бахмаяраг онлар һәлә ибтидаи, биртәрәфлидир. Әсәрин гәһрәманы совет мүһәндиси Елмарын тәнгид эдилдийи үчүн Күләрадан күсмәси, өзүнә күвәнмәси, эгоизми, инадкарлыгы вә худпәсәндлийи нә совет адамына хас сифәтдир, нә дә әсәрдә инандырычы чыхмышдыр.

Үмумиййәтлә Иляс Әфәндиевин ярадыгы сурәтләр һаггында буну демәк олар ки, о, совет адамынын мә'нәви аләмини тамашачыя һисс этдирә билмиш, лакин бу кениш аләми һәләлик тамамилә дәрк эдә билмәмишдир. Азәрбайчан К(б)П МК бир нечә әсәрин, о чүмләдән «Ишыглы йоллар» п'есинин дә адыны чәкәрәк гейд этмишдир ки, «һәмин әсәрләрдә нефтчиләрин әмәк һәяты кифайәт гәдәр дәрин вә инандырычы тәсвир эдилмәмишдир, икинчи дәрәчәли вә аз әһәмиййәтли вәг'әләр, уйдурма һадисәләр истеһсалат планларыны мүвәффәгиййәтлә еринә етирмәк угрунда, вәтәнимизин игтисади гүдрәтини артырмаг угрунда апарылан мүбаризәдә зәһмәткеш нефтчиләрин һәгиги гәһрәманлыгыны пәрдәләйир. Бу әсәрләрин һәтта мүсбәт сурәтләри дә йүксәк идеялы, мөһкәм ирадәли дейилдирләр, әмәк вә мәишәтдә көһнә фикирләрә гаршы амансыз мүбаризә апармырлар».

Партия язычыларымызы сосялист һәятымызы, совет адамларыны, һәяти һәгигәтләри тәсвирә чагырыр. Партия тәләб эдир ки, драматургларымызын сәһнәйә чыхартдыглары персонажлар анормал, дәлдуз вә кифсимиш адамлар дейил, тәрәггипәрвәр, бәшәриййәтин габагчыл, сүлһ вә демократия угрунда мүбаризәнин илк сыраларында кедән, коммунизм чәмиййәтини өз әлләри илә гуран һәгиги совет адамлары олсун. Язычыларымызын чоху исә бу тәләбин өһдәсиндән һәләлик кәлә билмәмишләр. Онларын чоху әлкәмиздә кедән бөйүк гуручулуг ишләри илә анчаг гәзет васитәсилә таныш олурлар, бир чохлары бу гәзети охумага белә әринирләр, гуруллушумузун ятдыгы әсл сосялист мүндәрәчәли ени адамлары танымырлар.

Азәрбайчан совет драматуркиясынын гаршысында чох мүһүм вәзифәләр дурур. Бу вәзифәләрин нәдән ибарәт олдугу Азәрбайчан К(б)П МК-нын «Азәрбайчан совет әдәбийятынын вәзиййәти вә ону яхшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» чыхардыгы гәрарда көстәрилмишдир: «Язычылар совет адамларынын коммунист шүурлулугу руһунда тәрбийә эдилмәси ишиндә өз әсәрләрилә яхындан иштирак этмәли, совет чәмиййәтинин вә совет адамларынын һәяты һаггында әсәрләр яратмалы, совет адамынын ән яхшы сифәтләринин инкишаф этмәсинә һәр васитә илә көмәк этмәли, совет ичтимаи гуруллушунун капитализм гуруллушундан үстүнлүйүнү көстәрмәли, буржуа мәдәниййәти вә әдәбийяты гаршысында пәрәстишкарлыг әлейһинә гәти мүбаризә апармалы, совет халгларынын Сталин достлугуну вә гардашлыгыны тәблиғ эдән әсәрләр ярадылмасына хүсуси фикир вермәлидирләр».

Бу вәзифәләр әдәбийят вә инчәсәнәт һаггында партиямызын, Совет дөвләтинин вә халгымызын ирәли сүрдүйү бөйүк тәләбләрдән догур.

Драматургларымыз бу чагырыша әмәли ишлә чаваб вермәйә борчлудурлар.